

ORTAÇAĞDA BEHESNİ (BESNİ)

Mustafa ALİCAN

Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
alicanmustafa@gmail.com

Özet

Behesni, günümüzde yalnızca harabeleri kalmış olan eski bir şehirdir. Fiziksel olarak ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, antik dönemlerden itibaren mevcut olduğu yönünde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak İslâm coğrafyası ile Bizans arasındaki sınır şehirlerinden biri olan Behesni'nin tarihsel olarak çok da güçlü bir role sahip olmadığını, buna bağlı olarak da kaynaklarda fazla yer bulamadığını not etmek gerekir. Bununla birlikte, şehir güvenliği ile ilgili çeşitli nedenlerinden dolayı 1950'li yılların sonunda yeri değişen ve eski yerinden çok da uzak olmayıp oradan daha güvenli bir yere taşınan Behesni'de tarih boyunca birçok topluluk yaşamış, birçok siyasî yapılanma hâkimiyet kurmuştur. İslâmiyetten önceki dönemi hakkında son derece kısıtlı veriler bulunan şehrin İslâmî dönemi, genel olarak Türk hâkimiyeti dönemidir. Bazı dönemlerde Ermeni ya da Haçlı kontrolü olsa da, şehrin ortaçağa özgü siyasî karakterinin Türk varlığı bütünleştiğini belirtmekte bir sakınca yoktur. Nitekim bugün mevcut olan harabelerin de gerek Memlûk gerek Osmanlı izlerini taşımakla bu tarihî varlığa şahitlik ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Behesni, Ermeniler, Memlûkler, Türkmenler, Keysum.

BAHASNA IN MEDIEVAL AGE

Abstract

Bahasna is an ancient city that its ruins existing in current days. Although it was not knew the foundation date of city certainly in physically, there are a few consideration on its existing insomuch as ancient periods. But Bahasna which was a border city between İslamic world and Byzantine Empire, has not a strong role historically and correspondingly, it wasn't founded place itself in contemporary sources. It must be noted this fact. Besides, Bahasna was displaced and relocated in another place that was close by ancient city and more safe from it at the end of 1950's, because of various reasons about city safety. Tehere were lived various communities and exerted dominance a lot of political structures in Bahasna throughout history. The city that there was limited information about its pre-Islamic periods, was directed by Turks generally in Islamic era. There was no drawback to stay that the Bahasna's political character peculiar to medieval age become integrated with Turkish presence. It's current ruins consist of Ottoman and Mamluk's traces testify this presence.

Keywords: Bahasna, Armenians, Mamluks, Torcomans, Kokoussos.

Giriş

Behesni, Adıyaman'a bağlı bir ilçe merkezi olan ve 1958-1965 yılları arasında çeşitli coğrafi ve fiziki nedenlerden ötürü¹ eski şehrin yaklaşık 5 km kuzeyindeki uygun bir noktaya (Taşdemir, 1992: 540; Sucu, tarihsiz: 52; Akyüzlüer, 2007: 8, 10) nakledilen Besni'nin ortaçağlardaki ismidir. Ne zaman kurulduğu konusunda kesin bilgilere sahip olmadığımız Behesni'nin, bölgede bulunan Değirmençayı, Elder ve Göksu mevkiğinde yer alan çok eski dönemlere ait yaşam belirtilerini hâiz mağaralardan hareketle, binlerce yıldan beri insani yaşam ve medeniyete ev sahipliği yaptığı yönünde bazı kanaatler vardır (Sucu, 2006: 39; Bayhan ve Salman, 2010: 11; Akyüzlüer, 2007: 8-9). Bu türden bir kanaatin, en azından Behisni ile ilgili olarak mutlak anlamda doğru kabul edilmesinin zorluğu ortadadır. Fakat M.Ö. 2000'lerden itibaren, Hititler ile birlikte Behesni ve havalisinin yazılı kayıtlar üzerinden tarihe dâhil edilebiliyor olması (Sucu, 2006: 39), adı geçen şehrin de bulunduğu bölgenin tarihsel anlamda somut bir varlık alanı elde edişinin oldukça eski dönemlere kadar uzandığı hususunda herhangi bir şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Eski dönemlerde Akadlar ve Hititler tarafından idare edildiğini bildiğimiz Behesni'nin bulunduğu bölge, M.Ö. 15. yüzyılda Hurriler ve Mitannilerin kontrolüne girmiş, M.Ö. 1000'li yıllarda Kummuhu Krallığı'nın egemenlik sahası içerisinde yer almıştır. Sonraki dönemlerde sırasıyla Asurlular, Sakalar, Babilliler, Medler, Persler, Makedonyalılar ve Selevkoslar tarafından idare edilen bölge, M.Ö. 69 ile M.S. 72 yılları arasında Kommagene Krallığı tarafından yönetilmiş, milâdî 1. yüzyılda ise Kommagene bölgesini ele geçiren Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanına dâhil olmuştur. Besni'nin Kızılın Köyü yakınlarında Göksu Nehri üzerinde yapmış oldukları anıtsal köprü ile hâkimiyet dönemlerinin hatırası hâlen bu bölgede yaşamakta olan Romalıların tarihsel olarak bölgeden çekilmesinden sonra ise bu coğrafya Bizanslıların hâkimiyetine girmiştir (Taşdemir, 1992: 541; Sucu, 2006: 39-44; Sucu, tarihsiz: 58-59; Bayhan ve Salman, 2010: 11-12).

Müslümanların el-Cezîre bölgesine gelip burada bulunan şehirleri fethettikleri 630'lu yıllarda Bizans hâkimiyeti altında olan Behesni, sonraki dönemlerde uzun süre Bizans ve İslâm alemleri arasındaki sınır şehirlerinden biri olarak kalmış, bundan dolayı, örneğin kalıcı miras bırakan, bir başka ifadeyle, sonraki dönemlere güçlü fiziksel, siyasal ya da kültürel bir birikim aktaran şehirlerden biri olmamıştır. Sınır hattında bulunması nedeniyle sürekli bir biçimde el değiştirmesi, şehirde herhangi türden bir istikrarın tesis edilmesinin önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir. Söz konusu konumundan dolayı kaynaklarda Behesni ile ilgili olarak yer alan bilgiler son derece sınırlıdır. Ortaçağ coğrafyacılarının büyük kısmının hiç söz etmeden geçtiği, söz edenlerin ise kısaca temas ettiği Behesni ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, az da olsa gerek söz konusu bilgi birikiminden, gerek İslâm tarihlerinin kalabalık sayfaları arasına sıkışmış küçük

¹ Besni'nin eski yerleşim yeri ilgili bir çalışmada, şehrin taşınma nedenleri arasında, "aşırı yaz sıcakları, bazı öldürme olayları, yerleşimin eşkiya tarafından basılması, hırsızlık" gibi nedenler de zikredilmektedir. Bkz. Akyüzlüer, 2007: 9.

kayıtlardan hareketle şehir ile ilgili bir tarihsel öykü inşa etmek mümkündür. Nitekim biz de Behesni'nin önce ismi ve tarihî coğrafyasını, daha sonra da tarih içerisindeki siyasî serüvenini mümkün mertebe boşluksuz bir ilerleme hattı üzerinden kurma gayreti içinde olduğumuz çalışmamızda bunu yapmaya çalışacak, Behesni ile ilgili genel bir tarihsel perspektif oluşturacağız.

Şehrin İsmi ve Tarihi Coğrafyası

Gerek isim gerek cisim olarak tarih öncesi dönemlere kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olduğu düşünülen Behesni şehri, tarihi içerisinde birçok farklı isme sahip olmuş, temel anlamda birbirlerine benzer olan birçok isimle anılmıştır. Antik çağlarda "Ostacuscum" adı ile anılıp Kommagene Krallığı'nın en önemli kentlerinden biri olan ve isminin sonunda Hititler tarafından da kullanıldığı düşünülen "sna" eki bulunan Behesni'nin (Dalyan, tarihsiz: s. 3) sahip olduğu bu isimleri, sırasıyla; Bahsna, Bahasna, Bet Hesna, Behesna, Behesdin, Behiştî, Behesne, Behesni, Bisni ve Besni şeklinde listelemek mümkündür (Le Strange, 1930: 123; Taşdemir, 1992: 540-541; Sucu, tarihsiz: 58; Dalyan, tarihsiz: 3-4). Tarihsel süreç içerisinde Aslanağzı Kalesi, Güvercin Göğsü Kalesi, Keklik Göğsü Kalesi, Sadr-ı Bâz (Doğan Göğsü) Kalesi ve Bozmekan (Mizmekan) Kalesi gibi isimlerle anılmış olan (Sucu, tarihsiz: 59-60) ve "eşsiz" ya da "cennete benzeyen" anlamlarına gelen Arapça "hesnâ" kelimesinden türediği düşünülen Behesni ya da Behesna şeklindeki isim, Süryanice Bet Hesna sözcüğünün Müslümanlar arasındaki söyleniş biçimi olup 19. yüzyıl sonlarında Bihisni ve sonraki dönemlerde de Besni'ye dönüşmüştür (Taşdemir, 1992: 540; Darkot, 1979: 570; Cahen, 1986: 1250; Akyüzlüer, 2007: 8).

Güneydoğu Toroslarının bir parçası olan sıradağların güneye uzanan son kısımlarında yer alan Yumrutepe'ye yaslanan Behesni, kurulduğu yer itibarıyla müstahkem bir konuma sahipti. Sivri ve yüksek bir dağın üzerine inşa edilmişti ve önemli bir kısmı sarp yamaçlar ve dik yokuşlarla çevriliydi. Doğanın koruması altındaydı ve savunmaya elverişliydi (ed-Devadarî, VIII, 1971: 340; Le Strange, 1930: s. 123; Taşdemir, 1992: 540; Cahen, 1986: 1250; Sucu, 2006: 9; Sucu, tarihsiz: 59; Bayhan ve Salman, 2010: 12; Akyüzlüer, 2007: s. 10). Nitekim ortaçağ İslâm kaynaklarından elde etmiş olduğumuz kayıtlar da bu bilgileri doğrulamaktadır. Şehrin "yüksek bir dağın tepesinde" olduğunu vurgulayan Yâkût el-Hamevî, Behesni'nin, Maraş ve Sümeyyat yakınlarında bulunan "sağlam ve acayip bir kale" olduğunu zikrederek şehrin tarihî coğrafyasına adeta ışık tutmaktadır (Yâkût el-Hamevî, I, 1977: 516). Yine ortaçağ İslâm aleminin önemli isimleri olan İbn Şeddâd, İbnü'l-Adîm ve Ebû'l-Fidâ gibi yazarlar da buranın coğrafi konumu hakkındaki mevcut bilgileri teyit etmektedirler. Adı geçen yazarlara göre, "dördüncü iklimde" bulunup Fırat Nehri'nin kıyısındaki Şam beldelerinden (Bilâdü's-Şâm) biri olan ve Sivas'a altı, Ayıntab'a iki günlük mesafede bulunan Behesni'nin, "ulaşılması zor ve büyük" bir kalesi vardı. "Tatarlar" tarafından işgal edildiğinde içerisinde "Müslümanlar ile Ermenilerden bir cemaatin yaşadığı," Müslümanlar için "mimber, kadı ve hatibin" bulunduğu şehir büyük bir *rabada* sahipti ve çevresi de nehirler ve bostanlar ile çevriliydi (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 116; İbnü'l-Adîm, tarihsiz: 326; Ebû'l-Fidâ, 1840: 264-265).

Suriye'ye kadar uzanan İpek Yolu'nun güzergâhında bulunan (Taşdemir, 1992: 541) ve tarihî dönemlerde etrafı verimli topraklarla çevrili olup hareketli pazarlara sahip olan (Le Strange, 1930: 123) Behesni, muhtemelen Evliyâ Çelebi'nin de işaret ettiği gibi tünemiş bir doğanın göğsüne benzediği düşünülen Tohtamış Dağı'nın yamaçlarındaki coğrafî konumu (ki Evliyâ Çelebi'nin de işaret ettiği gibi, şehre Sadr-ı Bâz [Doğan Göğsü] denmesinin nedeni budur) dolayısıyla (Evliyâ Çelebi, III, Dersaadet: 170; Bayhan ve Salman, 2010: 12-13) tarihsel süreç içerisinde birçok (bir rivayete göre yedi) kez yer değiştirmiştir (Taşdemir, 1992: 540; Sucu, tarihsiz: 58). En son gerçekleştirilen yer değiştirme faaliyeti, 1950'li yılların sonunda gerçekleştirilmiştir ve şehir bugünkü yerine taşınmıştır. Bu taşınma esnasında şehir sâkinleri, önceki evlerini yıkarak bu evlerde kullanılan malzemeleri yanlarında götürüp yeni evlerinin inşâsında kullanmış, bundan dolayı eski şehrin mimari yapısı büyük ölçüde tahrip olmuştur. Son yapılan incelemelere göre, Behesni'nin eski yerinde birkaç kamu binasının harabesi dışında yapının bulunmadığı, eski kalenin büyük ölçüde yok olduğu görülmektedir. Memlûk hükümdarı Kayıtbay döneminden kalma bir sülûs yazılı sur kitabesinin de şahitlik ettiği üzere, 1293'te şehri ele geçirdikten sonra kaleyi tamir ve tahkîm eden Memlûklerden ve sonraki dönemlerde Osmanlılardan kalan birkaç iz dışında geride başka bir şey kalmamıştır (Sucu, tarihsiz: 59; Akyüzlüer, 2007: 9; Bayhan ve Salman, 2010: 12).

Behesni'nin Siyasî Serüveni

Halife Hz. Ömer döneminde Maraş havalisinin ele geçirilmesi esnasında fethedilerek bölgenin önemli merkezlerinden biri durumundaki Keysum'a bağlanan Behesni, "Suğûru'ş-Şâmiye" (Şam suğuru) ve "Suğûru'l-Cezîre" (el-Cezîre suğuru) adı verilen sınır hattındaki şehir ve kalelerden biriydi (Yinanç, 1979: 570; Le Strange, 1930: s. 128; Taşdemir, 1992: 541; Sucu, tarihsiz: 59; Çetin, 2009: 24). Müslümanlar tarafından Bizans sınırındaki bölgeleri ve aynı zamanda belirli bir siyasî varolma biçimini de tanımlamak için kullanılan "suğûr" kelimesi, bölgede bulunan diğer birçok yer ile birlikte Behesni'nin de zaman zaman bir askerî üs, gazâ merkezi ya da sınır koruma karakolu olma özelliğine sahip olduğunu gösterir. Bu bağlamda el-Me'mûn ile el-Emîn arasındaki hilafet mücadelesi sırasında şehirden söz ediliyor olması ve el-Emîn'i destekleyen Rebîa ve Mudâr Araplarının merkezi haline gelmesi (Yinanç, 1979: 570; Taşdemir, 1992: 541; Sucu, tarihsiz: 59), Behesni'nin, sınırda yer alıp da zaman zaman merkezî idareye karşı adeta bir direnç noktasına dönüşen ve bunu da başkentin iktidarının merkezden uzaklaştıkça çözülen ve eyleme gücünü kaybeden etkisine borçlu olan şehirlerden biri olarak değerlendirilmesine imkân verebilir. Bununla birlikte, bu türden bir konumun uzun süreli olmadığını ve Behesni'nin son kertede sıradan bir suğûr kenti olarak kaldığını da unutmamak gerekir. Dolayısıyla, 10. yüzyılın ortalarından itibaren Arsamosata (Şimşat), Romanopolis, Karkaron (Gerger), Samosata (Sümeysat), Kokoussos (Göksun), Komana ve Podandos (Pozantı) ile birlikte Bizanslılar ile Müslümanlar arasındaki sınır hattında yer alan şehirlerden biri durumunda olan Behesni'nin 338/949 yılında yeniden ve bir asırdan daha uzun süre devam edecek Bizans egemenliğine girmesi, buranın süregelen bir siyasî istikrarsızlık ile malul durumda bulunan söz konusu fiziksel konumuna bağlanabilir (Grousset, 2006:

468; Yinanç, 1979: 570; Taşdemir, 1992: 541; Sucu, tarihsiz: 59). Nitekim bu dönemlerden itibaren uzun süre boyunca sıklıkla el değiştirmesi ve çağdaş kaynaklar üzerinden mutlak manada takibini yapabileceğimiz kalıcı bir varlığa sahip olmaması da coğrafi konumundan kaynaklandığı noktasında herhangi bir kuşku olmayan söz konusu siyasî istikrarsızlık durumu ile ilgilidir.

338/949 yılında Bizanslılar tarafından ele geçirilen Behesni'nin yeniden Müslüman hâkimiyetine girmesi, Türkiye Selçuklularının tarih sahnesine çıktığı 11. yüzyılın son çeyreği içerisinde gerçekleşti. 1075 tarihinde İznik'te temelleri atılan Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah'ın komutanlarından biri olan ve Antakya'nın fethinden sonra 477/1085 yılında Ceyhan havzasındaki birçok şehir ve kaleyi ele geçiren Emir Buldacı tarafından alınan yerler arasında Behesni de vardı (Yinanç, 1979: 570; Yinanç, 2013: 100; Sevim, 2000: s. 122; Taşdemir, 1992: 541; Sucu, tarihsiz: 59). Bu şekilde Türkiye Selçuklularının hâkimiyet alanına dâhil olan şehir, yüzyıl sonunda Papa'nın çağrısıyla tertip edilen Haçlı Seferi sırasında yaşanan Selçuklu idaresindeki siyasî çözülmeden dolayı bu konumunu uzun süre devam ettiremedi. 491/1097 yılında Haçlıların Maraş'ı ele geçirmesini kendisi açısından bir fırsata dönüştürmeyi başaran ve Hırsız Vasil olarak bilinen Ermeni Kogh Vasil, Keysum, Rabân ve Rum Kalesi (Kal'atü'r-Rûm) ile birlikte Behesni'yi de ele geçirerek bölgede bir Ermeni hâkimiyeti tesis etti. Fakat sözü edilen Ermeni hâkimiyeti uzun süreli olmayacak, Urfa Kontu Joscelin, yirmi yıla yakın bir dönem bölgeyi kontrol eden Kogh Vasil'i saf dışı bırakarak 510/1116'da Behesni'nin içerisinde bulunduğu bölgeyi onun elinden alacaktı (Bar Hebraeus, II, 1999: 353; Yinanç, 1979: 570; Taşdemir, 1992: 541).

Behesni, Haçlıların gelişile Anadolu'daki hâkimiyetleri bir dönem sekteye uğrayan Müslüman Türkler ile Hıristiyanlar arasındaki mücadelenin de sembol şehirlerinden biri oldu. 513/1119'da Haçlıları mağlup edip Keysum havalisine kadar ilerleyen Artuklu reisi İlgâzî'den kaçarak Behesni'ye çekildiği bilinen Joscelin'in hâkimiyet sahasında kalan şehir, 542/1147 senesinde üzerine yürüdüğü Haçlı Kontu'nu Tell Bâşir'e kadar süren ve Maraş'ı alan Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Mesûd ve oğlu Kılıçarslan tarafından zaptedilse de, aradan bir yıl bile geçmeden yine el değiştirmiş ve Urfa Haçlı Kontu burayı bir kez daha ele geçirmişti (Bar Hebraeus, II, 1999: 386; Urfalı Mateos, 2000: 267, 303; Turan, 2004a: 166). Fakat bu tarihlerde şehrin kontrolünü kısa bir süreliğine de olsa Maraş Sensörlüğü'ne kaptırdığı görülen Haçlı liderinin orada kalıcı bir idare tesis etmesi yine mümkün olmadı. O, 545/1150 yılında Dânişmendli Türkmenleri ile giriştiği bir mücadele sırasında esir düştü ve Behesni şehri Ayıntâb, Dülûk, Keysum, Rabân, Merzubân ve Maraş ile birlikte Dânişmendlilerin müttefiki durumundaki Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesûd'un hâkimiyetine girdi. Sultan'ın bu sefer ile hâkimiyet tesis ettiği bölgenin idaresi Şehzade Kılıçarslan'a verildi ve İbn Şeddâd tarafından bu devirde Ermeni şehirlerinden biri olduğuna işaret edilen Behesni, beş yıl boyunca merkezi durumundaki Elbistan'da ikamet ederek bölgeye hükûmet eden Kılıçarslan tarafından idare edildi (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 116; Bar Hebraeus, II, 1999: 388; Smbat Sparapet, 2005: 76; Yinanç, 1979: 570; Runciman, II, 1992: s. 276; Taşdemir,

1992: 541; Sevim, 2000: 144; Merçil, 1991: 123; Yinanç, 1989: 1-2; Ersan, 2007: 71-72; Sucu, tarihsiz: 59; Dalyan, tarihsiz: s. 84).

550/1155 yılına kadar İbn Şeddâd'ın ifadesiyle, "Selçuklu nâiblerinin yönetimi altında kalan" (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 117) Behesni, Sultan Mesûd'un vefatından hemen sonra harekete geçerek bölgeye sefer düzenleyen Nureddîn Zengî tarafından ele geçirildi (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 117; Yinanç, 1979: 570; Taşdemir, 1992: 541; Sevim, 2000: 148; Sucu, tarihsiz: 59). Fakat babası Sultan Mesûd'un ardından Türkiye Selçuklu hükümdarı olan Sultan II. Kılıçarslan, gerek Nureddîn'in söz konusu seferi gerek Kilikya Ermenilerinin bölgede icrâ etmeye başladıkları aşî tavırlar dolayısıyla 551/1156 yılında Maraş bölgesine yöneldi ve Behesni üzerine yürüdü. Muhtemelen Nureddîn Zengî'nin bölgedeki faaliyetlerinden cesaret almış olan Behesni hâkimi, Selçukluların Hıristiyan tebâyaya yönelik hoşgörülü idarî tutumuna muhalefet etmeye başlamış, gayrimüslimlere kötü muamele ederek onların din adamlarına ve ileri gelenlerine zulmetmeye meyletmişti. Yine kendilerine yapılan kötü muamelelere daha fazla tahammül edemeyen ve yasal olarak ödemeye memur oldukları vergilerin çok daha fazlasını ödemek zorunda bırakılan bazı Hıristiyanlar Kilikya Ermenileri ile gizlice temasa geçmiş, Rupen hanedanından I. Leon'un oğlu Stefan'ı şehre davet ederek yönetimi kendisine teslim etme kararı almış, fakat ihanet sonucu ortaya çıkan bu girişimlerinden dolayı "elleri ve ayakları bağlı olarak" kayalıklardan atılıp öldürülmüşlerdi. Selçuklu Sultanı'nın özellikle Behesni'ye yönelmesi, kuşkusuz Mateos'un "adını anmaktan özellikle kaçındığı" Behesni'nin "zâlim ve mağrur" hâkiminin bu kötü tutumundan dolayı şehrin siyasî ve sosyal anlamda karmaşaya sürüklenmesi ve halkın, Stefan'ın yanına gitmek üzere evlerini bırakıp şehirden kaçmalarından kaynaklanıyordu. Nitekin Sultan'ın Behesni'yi almasından sonra onun iyi yönetimi sayesinde şehrin yeniden eski hareketli günlerine dönmesi de evlerinden kaçanların geri gelip hayatlarına kaldıkları yerden devam etmesi de değerlendirilmeyi destekleyen bir veri olarak okunabilir (Mateos, 2000: 316-318; Ersan, 2007: 45-46; Dalyan, tarihsiz: 85).

Selçuklular 551/1156 yılında Behesni'yi geri almış olsalar da, burada kalıcı bir siyasî istikrar tesis edemediler. Şehrin bulunduğu coğrafya 550'li ve 60'lı yıllarda Selçuklular ile Zengîler arasındaki iktidar mücadelesinin doğal bir sonucu olarak taraflar arasında birçok kez el değiştirdi. Şehrin Ermeni hâkimiyetine girdiğini bildiğimiz 552/1157 yılından (Smbat Sparapet, 2005: 79) yaklaşık iki yıl sonra Ayıntab, Maraş, Keysum ve Behisni'nin bulunduğu bölgede kısa süreli bir hâkimiyet tesis eden Nureddîn Zengî, 558/1162-1163'de bir kez daha Selçuklu topraklarına girdi ve İbnü'l-Adîm'in ifadesiyle "kendisine mukavemet etme gücü olmayan" Sultan Kılıçarslan'ın hâkimiyet sahası içerisindeki Merzuban, Keysum ve Maraş ile birlikte Behesni'yi de kontrolü altına aldı (İbnü'l-Adîm, tarihsiz: 325; Smbat Sparapet, 2005: 83. Michael the Great, 2013: s. 183). Bu dönemde taraflar arasında Rabân dışında kalan bölgelerin Selçuklulara teslim edilmesi yönünde bir anlaşma yapılsa da, bu durum iki Türk devleti arasındaki hâkimiyet mücadelesinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Nitekim anlaşmanın yapılmasından yalnızca birkaç yıl

sonra, 562/1166 yılında Zengîler Selçuklu sınırını ihlal ederek bir kez daha bölgeye girdiler ve Maraş, Keysum, Merzubân ve Behesni'yi ele geçirdiler. Fakat taraflar arasında yine bir anlaşma sağlandı ve Nureddîn Zengî ele geçirdiği bölgeleri Selçuklulara teslim ederek geri çekildi (İbnü'l-Adîm, tarihsiz: 325; Mateos, 2000: 328; Cahen, 2008: s. 38; Ersan, 2007: 46-47). Selçuklular, uzun sayılabilecek bir dönemden beri hâkimiyet mücadelesi içerisinde oldukları Dânişmendlilerden Emir Zünnûn'un idaresi altında bulunan Sivas'ı ele geçirdikleri 568/1172-1173 yılına kadar Behesni'nin kontrolünü ellerinde tutular da (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 117), bu yıl içerisinde kendilerine sığınan Dânişmendli Zünnûn'a ait toprakların iade edilmesini isteyen Zengîlerin saldırısına uğradılar ve bölgedeki hâkimiyetlerini yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kaldılar. Bir yandan görevlendirdiği askerî birlik ile Sivas'ı zapt eden Nureddîn Zengî, diğer yandan da Keysum, Behesni, Maraş ve Merzuban başta olmak üzere "*Bilâdü's-Şâm*" denilen bölgede bulunan şehirleri ele geçirdi (el-Aynî, I, 2010: 106, 108-109, 168; Ebû Şâme, II, 2002: 157; Ebû'l-Fidâ, II, 1997: 132; İbnü'l-Verdî, II, 1996: 80; İbnü'l-Esîr, XI, tarihsiz: 314; İbnü'l-Esîr, 1963: 160; İbn Kesîr, 2004: 1915; Michael the Great, 2013: 196. Yinanç, 2013: 301; Cahen, 2008: s. 35, 39; Taşdemir, 1992: 541). Kalıcı bir hâkimiyet hedefine odaklandığı anlaşılan bu Zengî seferi, Selçuklular ile Zengîler arasında yapılan ve Behesni'nin de içerisinde bulunduğu şehirlerin Nureddîn'e teslim edilmesi yönündeki şartları belgeleyen anlaşmaya (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 117; Ebû'l-Fidâ, II, 1997: 132; İbnü'l-Verdî, II, 1996: 80; İbnü'l-Esîr, XI, tarihsiz: 314-315) da yansdığı üzere, daha önceki seferlerden oldukça farklıydı.

Selçuklular ile Dânişmendliler arasındaki hâkimiyet mücadelesini kendisi açısından büyük bir fırsata dönüştüren Nureddîn Zengî'nin düzenlediği sefer ile Zengîlerin egemenlik sahasına dâhil olan Behesni, bir süre sonra Zengî ülkesinin tamamına hükmetmeye başlayan Eyyûbîlerin eline geçmiş, Selahaddîn Eyyûbî'den sonra devletin çözülmeye başlaması sonucu da Eyyûbî bakiyelerinden Haleb Eyyûbîlerine bağlanmış, buradan idare edilmeye başlanmıştı (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 117; Taşdemir, 1992: 541; Sucu, tarihsiz: 59). Fakat Haleb hükümdarı Melikü'z-Zâhir döneminde Eyyûbîlere tabî olan Altun-Buğa isimli bir idareci tarafından yönetilen Behesni, oğlu Melikü'l-Azîz döneminde merkezle olan bağlarını koparma eğilimleri sergilemeye başladı. Bunun nedeni, Melikü'l-Azîz'in yaş olarak otoriteyi tesis edemeyecek kadar küçük olması ve birbirleri ile çekişme halindeki Haleb ümerâsından bir kısmının Selçuklu yanlısı bir siyasî tavır benimsemeleriydi. Nitekim bu karmaşık durumdan dolayı kendisi de Selçuklu yanlısı olan Altun-Boğa Haleb hükümetine isyan ederek Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'a tâbiyetini sunmuştu (İbnü'l-Adîm, tarihsiz: 326; İbnü'l-Adîm, 1996: 461; İbn Şeddâd, I/II, 1991: 117; Yinanç, 1979: 571; Turan, 2004b, s. 335; Ersan, 2007: s. 169). Melikü'z-Zâhir'in vefatı ile meydana gelen siyasî boşluktan yararlanmak isteyen Sultan İzzeddîn Keykâvus'un 615/1218 yılında Haleb üzerine düzenlediği başarısız sefer esnasında Behesni hâkimi Altun-Boğa da vardı (İbnü'l-Adîm, tarihsiz: 326; Yinanç, 1979: 571; Turan, 2004b: 338).

Eyyûbî hükümdarı Melikü'l-Eşref'in müdahalesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanan Haleb seferinden sonra geri dönen Selçuklu Sultanı, yanında Altun-Boğa

da olduğu halde Behesni önlerine gelmiş ve şehrin kendisine teslim edilmesini istemişti. Sultan'ın yanında bulunan Altun-Boğa onun bu isteğine karşı çıkmasa da, içeride bulunan ve esasında Melikü'z-Zâhir'in annesi olan eşi şehri teslim etmeyi reddetmiş, Selçuklu hükümdarının tehditlerine boyun eğmeyeceğini bildirmişti. Sultan'ın bu tavır karşısındaki tutumu oldukça sert oldu. Şehirdekilerin görebilmesi için kale surlarının önüne kadar getirilen Altun-Boğa, burada çeşitli işkencelere tabî tutularak öldürüldü ve şehir kuşatma altına alındı. Fakat Selçukluların Haleb seferindeki başarısızlığın müsebbibi Sultan Melikü'l-Eşref'in bölgeye gelmekte olduğu haberi üzerine kuşatma kısa süre sonra kaldırılacak ve Selçuklu birlikleri Behesni önlerinden ayrılarak burayı bir kez daha Eyyûbîlerin idaresine bırakacaklardı. Haleb hükümdarı Melikü'l-Azîz, bir süre sonra Azâz ile diğer bazı yerlere karşılık Behisni'yi teslim alarak şehirde yeniden Haleb Eyyûbî idaresi idaresini tesis edecekse de (İbnü'l-Adîm, tarihsiz: 326; Yinanç, 1979: 571; Taşdemir, 1992: 541), onun ölümünden sonra Haleb idaresini devralan oğlu Melikü'n-Nâsir döneminde, 659/1260 yılında şehir Moğollar tarafından işgal edilecekti (İbn Şeddâd, I/II, 1991: s. 118; Yinanç, 1979: 571; Turan, 2004b: 495).

Moğol İşgali ve Sonrasında Behesni'nin Durumu

Anadolu, Yassıçemen Savaşı'ndan sonra Moğol istilâsının menziline girmiş, 1240'lı yıllardan itibaren yarımadanın doğu ve güneydoğu kesimlerine akınlar düzenleyen Moğollar, bölgedeki birçok şehri tahrip ederek etkileri on yıllarca devam eden korkunç yıkımlara imza atmışlardı. Yirmi yıla yakın bir süre boyunca Diyârbekir ve el-Cezîre coğrafyasında bulunan insanların korkulu rüyası olan Moğol işgalciler, Hülâgü'nün 659/1260 tarihinde çıktığı Suriye seferi esnasında Behesni'yi de ele geçirdiler. Rivayetlere bakılırsa, Suriye seferi esnasında şehir şiddetli bir kuşatma altına alan Moğollar önce burayı alamamış, Haleb'e kadar uzanan seferden dönüştü ikinci kez kuşattıkları şehri bu sefer ele geçirerek Rasas, Merzubân, Rabân ve Derbsâk gibi bazı kalelere de ek olarak sefer esnasında Hülâgü ile birlikte hareket eden Ermeni Kralı Hetum'a teslim etmişlerdi.² Fakat onların bu davranışı, şehirde meskûn bulunan Müslüman ahali tarafından hiç de hoş karşılanmamıştı.³ Ermeni idaresi altında yaşamak istemedikleri hususunda ısrar eden Behesnililer, dirençli duruşları sonucunda istediklerini elde ettiler ve şehrin yönetimine Müslüman bir idareci tayin edildi (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 118; Yinanç, 1979: 571; Turan, 2004b: 495; Taşdemir, 1992: 541; Yinanç, 1989: 3). Öte yandan bu duruma çok içerlemiş

² Ermeni kronikçi Vahram, 1254 yılında Moğolların yanına giden ve orada dört yıl kalan Ermeni Kralı Hetum'un daha sonra geri döndüğünü ve "artık debdebeli günleri sona ermekte olan" Türklerden "Sebehesny"yi aldığını kaydeder ki, bu bilgiye başka bir kaynakta rastlayamadığımızı not edelim. Bkz. Vahram, 1831: 49.

³ Devadarî tarafından nakledilen, başka kaynaklardan teyit edemediğimiz bir rivayete göre, Moğollar Haleb'i ele geçirdikleri sırada Behesni'nin idaresini yürütmekte olan Seyfeddîn el-Akreb isimli nâib, şehri 100 bin dirhem karşılığında Ermeni Kralı'na satmış, fakat şehri teslim alan Ermeniler, Seyfeddîn'e yalnızca 60 bin dirhem ödemişlerdi. Bkz. ed-Devadari, VIII, 1971: 340-341.

oldukları anlaşılan ve yaşanan gelişmeleri hazmedemedikleri görülen Ermeniler, Moğolların bölgeden ayrılmalarından sonra harekete geçip Behesni'ye saldıracak, şehirdekiler Suriye'yi Moğollardan temizleyerek Şemseddin Akkuş komutasında Haleb'i ele geçiren Memlûklerden yardım istemelerine rağmen, bu yardımın bir türlü gelmemesi üzerine Behesni'yi 660/1261 yılında Ermeni Kralı'na teslim edeceklerdi (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 119; Yinanç, 1979: 571; Taşdemir, 1992: 541).

665/1266 yılında Kilikya bölgesine bir sefer düzenleyen Memlûk sultanı Baybars, bu sefer esnasında, yardım istemek amacıyla Moğol ülkesine giden Ermeni Kralı Hetum'un oğlu Toros'u öldürüp diğer oğlu Leon'u esir almış, bir Moğol birliği ile ülkesine döndükten sonra Sultan'a elçi gönderen Kral Hetum, oğlunun serbest bırakılmasını istemişti. Sultan Baybars, bazı talepler karşılığında Ermeni hükümdarının isteğini kabul etti. Buna göre, Kral Hetum Leon'un kurtuluş akçesi olarak Moğolların Haleb'i işgali sırasında esir alınan Şemseddin Sungur el-Aşkar'ın serbest bırakılmasını sağlayacak, buna karşılık Müslümanlardan alınan Behesni, Derbsâk, Merzubân ve Rabân kalelerini Memlûklere teslim edecekti.⁴ Ermeniler, adı geçen kalelerin teslim edilmesi konusunda gönülsüz olsalar da, son kertede yapılan müzâkereler anlaşmayla sonuçlandı. 27 Ramazan 666/10 Haziran 1268'de karşılıklı and içilerek yapılan anlaşma ile Ermeniler Emir Sungur'un serbest kalmasını ve beş kalenin Müslümanlara teslim edilmesini kabul ettiler. Fakat Memlûklere teslim edilen kaleler içerisinde Behesni yoktu. Rivayetlere bakılırsa, böyle olmasını Ermeniler tarafından serbest bırakılan Sungur istemişti (İbn Şeddâd, I/II, 1991: 119; Ebû'l-Fidâ, II, 1997: 335; İbnü'l-Verdî, II, 1996: 212; İbn Tağrıberdî, VII, 1996: s. 126; Yinanç, 1979: 571; Runciman, III, 1992: 282; Taşdemir, 1992: 541; Ersan, 2007: 204-206).

Memlûk Sultanı ile Ermeni Kralı arasında yapılan anlaşma çerçevesinde Ermenilerin elinde kalan Behesni, bu tarihten sonra belirli bir süre Ermeni idaresinde kalsa da, anlaşılan o ki, Memlûkler buraya hâkim olma arzularından kesinlikle vazgeçmiş değillerdi. 684/1285 yılında Memlûk idaresi ile anlaşmak isteyen Ermeni Kralı Leon'dan istenilenler içerisinde Maraş ve Behesni'nin geri verilmesi talebinin olması ya da daha sonra, 688/1290'da Sultan Kalavun'un Trablus'u ele geçirmesinden sonra Memlûk karargâhına gelen Ermeni elçilerinden aynı şeyin istenmesi de bu durumu açık bir biçimde ortaya koyar. Öte yandan, 1285'teki görüşmelerde yıllık bir milyon dirhem vergi ödemeyi taahhüt eden Ermenilerin, her iki anlaşma girişiminde de adı geçen kaleleri teslim etmeye yanaşmadıklarını da not etmek gerekir (ed-Devadari, VIII, 1971: 299-300; Ersan, 2007: 213-214). Behesni'nin bulunduğu bölgeye

⁴ Leon'un esir alınışı nispeten detaylı bir biçimde anlatan ve 30 yaşında esir düşen Prens'in bir yıl on ay Mısır'da esir tutulduğunu kaydeden Vahram, süreci son derece destansı ve Leon'u yücelten bir üslupla işlemekle birlikte, Ermeniler ile Memlûkler arasındaki görüşmelere neredeyse hiç temas etmez. O, Leon'un, Mısır hükümdarı ile babası tarafından da onaylanan bir anlaşma yaptığına işaret etmekle yetinir ve satırlarını, kuşkusuz abartılı övgüler eşliğinde, daha ziyade muzaffer bir kumandan edasıyla Kilikya bölgesine dönen Leon'un nasıl görkemli bir şekilde karşılandığına ve kısa süre sonra da nasıl kraliyet tahtına çıktığına tahsis eder. Vahram, 1831: 50-52.

yeniden hâkim olmak için birçok girişimde bulunan ve her fırsatta burayı Ermenilerden isteyen Memlûkler, 693/1293 yılında bölgeyi hedef alan seferden vazgeçmeleri karşılığında emellerine ulaşacak, ödemekte olduğu yıllık vergiyi iki katına çıkarmayı kabul eden Ermeni Kralı Leon şehri Memlûk hükümdarına teslim edecek, böylelikle Behesni Haleb niyâbetine bağlı nâibliklerden birine dönüştürülecekti (ed-Devadari, VIII, 1971: 340; King Hetum II, 2005: s. 13; Yinanç, 1979: 571; Taşdemir, 1992: 541; Yinanç, 1989: 4; Ersan, 2007: 215; Sucu, tarihsiz: 59; Çetin, 2009: 21). Behesni'ye hâkim olduktan sonra ilk iş olarak kale surlarını tahkîm eden Memlûkler (Yinanç, 1979: 571; Taşdemir, 1992: 541; Sucu, tarihsiz: 59), şehre nâib olarak Emir Bedreddîn Bektaş'ı tayin edecek ve burada vazife yapmak üzere bir kadı ve hatip görevlendireceklerdi (Yinanç, 1979: 571; Ersan, 2007: 216).⁵

Memlûk Sultanı Kalavun döneminde Ermenilerden alınarak Haleb niyâbetine bağlı bir nâiblik olarak idare edilmeye başlanan ve 14. yüzyılın ortalarına kadar bu durumunu istikrarlı bir biçimde muhafaza eden Behesni, bu dönemlerde bölgedeki nüfus yoğunluklarının arttığı anlaşılan Dülkadirli Türkmenlerinin eline geçti. Tarihî olarak bilinen ilk Dülkadirli reisi olan Karaca Bey'in 754/1353 yılında Kahire'den idam edilmesinden sonra Elbistan valiliğine tayin edilen oğlu Halil Bey'in liderliğindeki Türkmenler, 756/1355 yılında Behesni'yi kontrol altına aldılar. Bölge, bu tarihlerden itibaren kendilerini tedip etmek amacıyla gönderilen Memlûk birliklerini mağlup ederek Maraş, Malatya, Harput ve Amik havalisini ele geçiren Dülkadirli Türkmenlerinin yayılma alanı haline geldi (Yinanç, 1979: 571; Merçil, 1991: 291; Taşdemir, 1992: 541; Yinanç, 1989: 22-23; Sucu, tarihsiz: 59). Halil Bey'in 788/1386 yılında vefat etmesinden sonra yerine geçen Sûlî Bey döneminde de Memlûklerle mücadeleyi devam ettiren ve Sultan Berkuk tarafından üzerlerine gönderilen orduyu büyük bir hezimete uğratan Dülkadirli, Memlûklerin bölgedeki etkinliğini önemli ölçüde azaltmışlardı (Yinanç, 1989: 28). 791/1388 yılında Malatya bölgesine bir sefer düzenleyen Osmanlı hükümdarı Bâyezid'in Elbistan, Darendede ve Divriği ile birlikte Behesni'yi de "Türkmenlerin elinden" almış olması, bölgedeki Türkmen ağırlığının ulaşmış olduğu noktayı göstermesi bakımından dikkate değer bir veri olarak görülebilir (Yinanç, 1979: 571; Çetin, 2012: 98). Bununla birlikte, Osmanlı Sultanı'nın 801/1398 yılında Behesni'yi Kadı Burhâneddîn Ahmed'den bir kez daha alması, Timur'un Sivas'ı işgali sırasında Memlûklerin şehre yeniden hâkim olmaları, 803/1400 yılında Timurluların şiddetli bir kuşatmadan sonra şehri zapt etmeleri ya da onların bölgeden ayrılmasından sonra Memlûklerin şehri yine ele geçirmeleri gibi hadiseler, bölgede güçlü bir siyasî istikrar bulunmadığını da açık biçimde gösterir (Vryonis, 1971:

⁵ Sonraki dönemlerde, 1295 senesinde Baydu ile Gazan arasında cereyan eden hanlık mücadelesinde Baydu taraftarı olan Moğolların Oyrat kabilesi Gazan Han'ın gazabından kurtulmak için Fırat boyunca kuzeye gelerek Memlûklerin elindeki Behisni'ye sığınacak, daha sonra buradan önce Halep'e arkasından Kahire'ye gönderilen Oyratların bir kısmı Behisni'de kalmaya devam edeceklerdi. Yine Osmanlı tahrir defterlerinde kendilerinden Oyrat Yörükân taifesi olarak söz edilen Oyratlar, bugün Besni'ye bağlı Oyrat Köyü ve Oyratlı adlı yer adları ile Moğol devrinin izlerini günümüze taşımışlardır. Gül, 2010, 178-vd.

140; Yinanç, 1979: 571; Aka, 1991: s. 26; Taşdemir, 1992: 541; Sucu, tarihsiz: 59; Çetin, 2009: 58; Çetin, 2012: 110). Öte yandan bu tarihlerden itibaren bölgenin siyasal ve toplumsal ağırlığını Dülkadirli Türkmenlerinin teşkil etmeye başlaması da yeni yapının bir göstergesi olarak okunmalıdır.

15. yüzyılın başlarından itibaren Behesni'nin siyasî durumu bölge üzerinde güçlü bir ağırlığı bulunan Dülkadirlielerin aktüel konumları tarafından belirlense de, şehir, en azından hukukî olarak Memlûk idaresi altında kalmaya devam etti. Sultan Berkûk'un vefatından sonra şehrin yönetimi için Mintaş isimli bir naibi görevlendiren Memlûkler, Türkmenlerin yoğunluk kazandığı anlaşılan bölgede bulunan Behesni'nin idaresine düzenli olarak nâibler tayin etmeyi sürdürdüler (el-Makrîzî, VI, 1997: 443; Yinanç, 1989: 31). Bununla birlikte, genel itibarıyla Memlûklere bağlı biçimde varlıklarını devam ettiren Dülkadirlieler, fırsat buldukça bölgedeki bazı şehirleri ele geçirip kendi siyasî varlıkları açısından bir bağımsızlık alanı açmaya da çalışıyorlardı. Örneğin, onların, 820/1417-1418'de, aradan bir yıl bile geçmeden Memlûk kumandanlarından Gümüş-Boğa'nın idaresine terk etmek mecburiyetinde kalacakları Behesni'ye hâkim olmalarını bu çerçeve içerisinde ele almak mümkündür (el-Makrîzî, VI, 1997: 443; Yinanç, 1989: 42-44). Yine bu tarihlerden sonra Behesni'ye zaman zaman Türkmen nâiblerin de atanmış oldukları bilinmekle birlikte, bu atamaların, şehrin Memlûklere tabiyeti bağlamında gerçekleştiğini ettiğini unutmamak gerekir.⁶ Nitekim Mısır kaynaklarında zaman zaman rastlanılan Behesni nâibliği ile ilgili kayıtlar da bu durumun açık bir göstergesidir.⁷

16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar genel olarak Memlûklerin, bazen de Dülkadirlielerin kontrolü altında olduğu görülen Behesni, hızlı bir yükseliş yaşayan ve İslâm âlemine yönelik toparlayıcı siyasî eğilimler segilemeye başlayan Osmanlılar ile birlikte artık eskisinden daha farklı siyaset hesaplarının ortasında kalmıştır. Bu çerçevede bir süre Osmanlılar tarafından da desteklenen Dülkadirli Şehsuvar Bey'in idaresini altında kalan Behesni, Memlûk Sultanı Kansu el-Gûrî döneminde, 922/1546 yılında düzenlediği Mısır seferi esnasında Yavuz Sultan Selim Han tarafından alınmış ve bu şekilde Osmanlı mülküne dâhil edilmiştir (Yinanç, 1979: 571; Taşdemir, 1992: 541; Sucu, tarihsiz: 59; Yinanç, 1989: 65). Osmanlılar tarafından alındıktan sonra bir süre Dülkadiriyeye (Maraş) eyaletine bağlı olarak idare edilen Behesni, 1531'da Malatya, 1849'da Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve 1859'da yeniden Malatya sancaklarına bağlanmış, şehrin bu durumu Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir (Yinanç, 1979: 571-572; Taşdemir, 1992: 541-542; Sucu, tarihsiz: 59).

Sonuç

⁶ Behesni'nin yönetimi ile görevlendirilen bazı nâibler ve bunlarla ilgili kısa bilgiler için bkz. el-Makrîzî, VI, 1997: 464; VII, 1997: 59, 66, 102.

⁷ İbn İyas'ın 894/1488-1489 ve 902/1496-1497 yıllarına ait kayıtlar içerisinde işaret ettiği Behesni niyâbetine yapılan atamaları örnek olarak verebiliriz. Bkz. İbn İyas, III, 1936: 259, 358.

İslâm Peygamberi'nin vefatından sonra hızlı bir biçimde yayılmaya başlayan Müslüman fetihleri çerçevesinde 630'lu yıllarda fethedilen el-Cezîre'nin uc kısmında yer alan ve ortaçağ İslâm dünyasında suğûr (sınır) şehirlerinden biri olarak görülen Behesni, tarihsel varlığının önemli bir kısmını ikinci dereceden bir sınır şehri olarak geçirmiştir. Sınır bölgesinde olması dolayısıyla gerek erken dönemlerde Bizanslılar ile Müslümanlar, gerek sonraki dönemlerde Selçuklular ile Memlûkler arasında sık sık el değiştiren şehir, bu özelliği nedeniyle hiçbir zaman siyasî bir merkeze dönüşme imkânı elde edememiştir. Öte yandan, sarp bir dağın yamaçlarına kurulu olup sıklıkla doğal afetler ile karşı karşıya kalan Behesni'nin sahip olduğu siyasî konumun, şehrin coğrafi konumu ile de alakalı olduğunu unutmamak gerekir.

Behesni, özellikle Türkiye Selçukluları tarafından ele geçirildiği 1080'li yılların ortalarından itibaren, zaman zaman görülen geçici Ermeni hâkimiyet dönemlerini bir kenarda tutacak olursak, genellikle Türklerin egemenliği altında olmuştur. Selçuklular ile Zengiler ya da Memlûkler arasında birçok defa el değiştirdiği veya daha sonraki dönemlerde bölgede yoğunluk kazanmaya başlayan Türkmen ağırlığının bir sonucu olarak bölgesel siyasî bir güç odağı haline gelen Dülkadirli Türkmenlerinin kontrolü altında bulunduğu ve en nihayetinde Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönem boyunca Türk ağırlığının yoğun ve güçlü bir biçimde yaşandığı Behesni, elbette gayrimüslim toplulukların da güven ve huzur içerisinde yaşadığı bir şehir olma hüviyetini de muhafaza etmiştir.⁸ Fakat daha önce de işaret edildiği gibi, Behesni her zaman küçük ve ikinci dereceden bir şehir olarak kalmıştır. Şehrin coğrafi dezavantajları kenarda tutulacak bile olsa Keysum ve Sümeysat gibi merkezî niteliklere sahip olan şehirlerin bulunduğu bir bölgede yer almasının, Behesni'nin sözü edilen durumu noktasında belirleyici olduğu ve bir şehir olarak tarihî kaderini yönlendirdiği söylenebilir. Sonuç olarak denilebilir ki, Behesni, ortaçağ boyunca Türklerin hâkimiyeti altındaki bir İslâm şehri olmuş ve bu özelliğini günümüze kadar sürdürmüştür.

Kaynakça

Aka, İsmail (1991). *Timur ve Devleti*, Ankara: TTK Basımevi.

Akyüzlüer, Gülertan (2007). *Eski Besni Yerleşim Bölgesi ve Kültür Varlıklarının Restitüsyonu Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

⁸ Selçuklu çağında bir dönem şehrin hâkiminin gayrimüslimlere kötü davranması üzerine Selçuklu sultanının onu tedip etmek üzere buraya gelmesi örneğinde de görüldüğü gibi, azınlık durumundaki bu unsurlar merkezî hükümetin hukukî bir zemine kurulu olan genel ve geleneksel tutumu ile muhafaza edilmiştir. Nitekim geç dönemlere ait olsa da, elimizde bulunan nüfus istatistikleri, şehirdeki söz konusu toplumsal yapının bâriz bir göstereci olarak okunabilir. Osmanlı öncesi döneme ait nüfus yoğunlukları ile ilgili sağlıklı bir veri sahibi olmasak da 1519, 1523, 1547 ve 1560 yıllarında yapılan periyodik tahrirler Müslüman ve ağırlıklı olarak Ermenilerden oluşan (Ersan, 2007: 263) gayrimüslim nüfusunun sırasıyla ve sayı olarak 1400/150, 1750/230, 1500/360 ve 1800/370 olduğu bilgisini netleştirmektedir (Taşdemir, 1992: 542). Buna göre, Müslüman ağırlığına paralel olarak gayrimüslim nüfus da düzenli olarak artma yönünde bir gelişim göstermiştir.

- Bar Hebraeus, Gregory Abû'l-Farac (1999). *Abû'l-Farac Tarihi, I-II*, Süryaniceden İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Basımevi.
- Bayhan, Ahmet Ali, Salman, Fikri (2010). *Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004)*, Adıyaman: Adıyaman İl Özel İdare.
- Cahen, Claude (2008). *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cahen, Claude (1986). "Besni," *The Encyclopedia of Islam, I*, Leiden
- Çetin, Altan (2009). *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Ankara: TTK Basımevi.
- Çetin, Halil (2012). *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Dalyan, Murat Gökhan (tarihsiz). *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi*, Ankara: Yeni Reform Matbaacılık.
- Darkot, Besim (1979). "Besni," *İA, II*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 570.
- Ebû Şâme (2002). *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn, II*, nşr. İbrahim Şemseddîn, Beyrut.
- Ebû'l-Fidâ, İmâdeddîn İsmail b. Muhammed b. Ömer (1840). *Takvîmu'l-Buldân*, nşr. M. Reinaud, Beyrut.
- Ebû'l-Fidâ, İmâdeddîn İsmail b. Muhammed b. Ömer (1997). *Târihu Ebî'l-Fidâ el-Müsennâ el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer, II*, thk. Mahmud Deyyûb, Beyrut.
- el-Aynî, Bedreddîn Mahmud (2010). *İkdu'l-Cumân Fî Târîhi Ehli'z-Zemân, I*, nşr. Mahmud Razak Mahmud, Kahire.
- ed-Devadarî, Ebu Bekr b. Abdullah b. Aybek (1971). *Kenzu'd-Dürer ve Câmiu'l-Ğurer, VIII*, nşr. Ulrich Haarmann, Kahire.
- el-Makrîzî, Takiyyeddîn Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdî'l-Kâdir el-Ubeydî (1997). *es-Sülûk Lima'rifeti Düvelü'l-Mülûk, VI, VII*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut.
- Ersan, Mehmet (2007). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: TTK Yayınları.
- Evlîyâ Çelebi (1314). *Seyahatnâme, III*, Dersaadet.
- Grousset, René (2006). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Gül, Muammer (2010). *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İbn İyas el-Hanefî, Muhammed b. Ahmed (1936). *Bedâi'u'z-Zuhûr fî Vekâi'i'd-Duhûr, III*, nşr. Paul Galle ve Muhammed Mustafa, İstanbul.
- İbn Kesîr (2004). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Hasan Abdülmennân, Beyrut: Beytû'l-Efkâru'd-Düveliyye.
- İbn Şeddâd (1991). *el-A'lâku'l-Hatîra fî Zikri Umerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîra, I/II*, nşr. Yahya Zekeriyya Abbâre, Dimaşk.
- İbn Tağrîberdî (1992). *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire, VII*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut.

- İbnü'l-Adîm (tarihsiz). *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb, I*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut.
- İbnü'l-Adîm (1996). *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, thk. Halîl el-Mansûr, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr (tarihsiz). *el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi, XI*, çev. Abdülkerim Özeydîn, İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esîr el-Cezerî (1963). *et-Târîhu'l-Bâhir fî'd-Devleti'l-Atâbekiyye*, nşr. A. A. Tuleymat, Bağdat.
- İbnü'l-Verdî, Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer eş-Şehîr (1996). *Târîhu İbnü'l-Verdî, II*, Beyrut.
- Merçil, Erdoğan (1991). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Bas.
- Michael the Great, Patriarch of the Syrians (2013). *Chronicle*, trans. Rober Bedrosian, New Jersey: Long Branch.
- King Hetum II (2005). *Chronicle*, trans. Robert Bedrosian, New Jersey: Long Branch.
- Le Strange, G. (1930). *The Lands of the Eastern Caliphate, Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timur*, London: Cambridge University Press.
- Runciman, Seteven (1992). *Haçlı Seferleri Tarihi, II, III*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK Basımevi.
- Sevim, Ali (2000). *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*. Ankara: TTK Bas.
- Smbat Sparapet (2005). *Chronicle*, İngilizce çev. Robert Bedrosian, New Jersey: Long Branch.
- Sucu, Mustafa (2006). *Tarih, Kültür ve Medeniyet Diyarı Besni*, Ankara.
- Sucu, Mustafa (tarihsiz). *Adıyaman İl ve İlçeleri, Gaziantep*.
- Taşdemir, Mehmet (1992). "Besni," *DİA, V*, Ankara: MEB Yayınları
- Turan, Osman (2004a). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, Osman (2004b). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşr.
- Urfalı Mateos (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Eduard Dulaurer / Halil Yınanç, Ankara: TTK Basımevi.
- Vahram (1831). *Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia During the time of the Crusades*, trans. Charles Fried Neumann, London.
- Vryonis, Speros, Jr. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteen Century*, USA: University of California Press.
- Yâkût el-Hamevî (1977). *Mu'cemu'l-Buldân, I*, Beyrut.
- Yınanç, Mükrimin Halil (2013). *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I. Cilt*, yay. haz. Refet Yınanç, Ankara: TTK Basımevi.
- Yınanç, Mükrimin Halil (1979). "Besni," *İA, II*, İstanbul: MEB Yayınları
- Yınanç, Refet (1989). *Dulkadir Beyliği*, Ankara: TTK Basımevi.